

Moedwil, misverstand of onvermogen?

ANNELIES DE SCHRIJVER^a

De queeste naar katalysatoren voor corruptie en ander niet integer gedrag

KOLTHOFF, E. W., 2012, Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.

Panopticon, 33 (6), 591-594
© 2012 MAKLU | ISSN 0771-1409 | NOVEMBER 2012

^a Aspirant FWO-Vlaanderen, Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven (Corresp.: Annelies.Deschrijver@law.kuleuven.be).

Dat integriteit een *hot issue* is, is tegenwoordig een *understatement*. Dat blijkt niet alleen uit de middelen die publieke en private organisaties de laatste jaren geïnvesteerd hebben in het uitbouwen van een integriteitsbeleid, maar ook uit de publicatie van talrijke wetenschappelijke bijdragen. Toch komen regelmatig schandalen aan het licht die de publieke opinie beroeren. De VISA-crisis in Antwerpen ligt bijvoorbeeld bijna tien jaar achter ons, maar staat in het collectief geheugen gegrift. Dergelijke zaken hebben de ontwikkeling van wetenschappelijk onderzoek naar integriteit en corruptie in de lage landen de voorbije decennia sterk gestimuleerd. Een belangrijke wetenschapper in dit onderzoeksveld is de Nederlandse criminoloog Emile KOLTHOFF. Een vreemde eend in de bijt, want onderzoek naar corruptie wordt voornamelijk gevoerd vanuit de bestuurskunde als het over publieke organisaties gaat, en managementwetenschappen als het over private organisaties gaat. Het feit dat dit thema vanuit een criminologisch perspectief wordt bekeken, is eerder uitzonderlijk. Criminologische aandacht voor criminaliteit in het kader van organisaties focust zich immers voornamelijk op georganiseerde criminaliteit (i.e. criminele organisaties) of organisatiecriminaliteit (i.e. voornamelijk gepercipieerd als criminaliteit gepleegd door organisaties). KOLTHOFF trekt dit veld open en voegt hier een derde component aan toe: criminaliteit gepleegd door individuele werknemers gekaderd binnen de organisatie.

Emile KOLTHOFF is één van de directeurs van het Bureau Integriteit Nederlandse Gemeenten (BING), een Nederlands expertisecentrum dat lokale besturen adviseert inzake integriteit. Daarnaast is hij lector veiligheid, openbare orde en recht aan de Juridische Hogeschool Avans-Fontys, en recentelijk werd hij eveneens benoemd tot hoogleraar criminologie aan de Open Universiteit. Bij het aanvaarden van die laatste leerstoel sprak hij op 9 december 2011 zijn inaugurele rede uit met als titel 'Moedwil, misverstand of onvermogen? De queeste naar katalysatoren voor corruptie en ander niet integer gedrag'. De neerslag van deze oratie is het boek dat hier ter bespreking voorligt. De persoonlijke schrijfstijl in combinatie met de grondige wetenschappelijke onderbouw zorgt ervoor dat het boekje leest als een trein. In zijn queeste gaat KOLTHOFF op zoek naar katalysatoren,

niet naar oorzaken. Het onderscheid zit in een nuance. Waar een oorzaak ervoor zorgt dat corruptie en ander niet integer gedrag aanvangt of ophoudt, heeft een katalysator de meer bescheiden doelstelling ervoor te zorgen dat corruptie en ander niet integer gedrag bevordert of afgeremd wordt. KOLTHOFF beschouwt zijn zoektocht naar katalysatoren als realistischer dan een zoektocht naar oorzaken.

In het eerste hoofdstuk komt het probleem van de definitie aan bod. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een enge en een brede interpretatie van corruptie. De enge definitie verwijst naar 'het ten behoeve van privévoordeel misbruiken van de publieke positie' (p. 11). Dit persoonlijk voordeel kan zowel financieel als statusgerelateerd zijn. In deze betekenis is corruptie slechts één type van deviant gedrag dat zich binnen een organisatiecontext kan voordoen. De brede definitie verwijst daarentegen naar 'elke schending van morele normen en waarden, waaronder te verstaan integriteitsschendingen' (p. 11), zodat het een koepelterm wordt voor alle vormen van deviant gedrag binnen de werkcontext. Deze interpretatie verbreedt de enge definitie op drie vlakken. Ten eerste hoeft het niet uitsluitend over persoonlijk gewin te gaan, maar kan het eveneens dat van (een groep binnen) de organisatie zijn. Ten tweede gaat het niet louter om onwenselijke doelstellingen die nagestreefd worden, maar evenzeer om algemeen geaccepteerde doelen die via 'illegale' weg bereikt worden (cf. het doel heiligt de middelen). Ten derde is er een verbreding van de strikt ambtelijke context naar een publieke en private organisatiecontext, al wordt dit niet als dusdanig door KOLTHOFF geëxpliciteerd. Door te verwijzen naar het concept *organizational misbehavior* of organisatiegerelateerde misdragingen, zoals ontwikkeld door VARDI en WEITZ (2004) voor verschillende types van organisaties, wordt dit wel geïmpliceerd. De voorbeelden die KOLTHOFF geeft, tonen echter aan dat hij zich in het kader van deze oratie beperkt tot publieke organisaties. In de rest van het boek wordt corruptie gebruikt in zijn brede betekenis, afgewisseld met zijn synoniemen organisatiegerelateerde misdragingen, integriteitsschendingen en niet integer gedrag. In dat opzicht wekt de ondertitel van de oratie verwarring op; het gebruik van de brede definitie van corruptie zou immers 'en ander niet integer gedrag' impliceren. Los hiervan, na het definitiehoofdstuk gebruikt KOLTHOFF systematisch de brede interpretatie. Deze koepelterm laat toe hieronder verschillende lichte en zwaardere integriteitsschendingen te onderzoeken, alsook hun onderlinge relatie. KOLTHOFF verwijst in die zin naar kleine ongewenste gedragingen als *stepping stone* naar zwaardere vormen van corruptie. Hij vraagt zich af waarom een bepaalde persoon overgaat tot ongewenst gedrag en zijn of haar collega niet, terwijl beide in exact dezelfde maatschappelijke en organisationele context werken. Wat zijn hier de katalysatoren? Deze worden, in navolging van de omstandige internationale literatuur, zowel gezocht op het niveau van de organisatie als op het niveau van de individuele werknemer.

In het tweede hoofdstuk worden zeven traditionele criminologische theorieën besproken die kunnen helpen bij het verklaren van integriteitsschendingen: (1) de differentiële associatietheorie van SUTHERLAND; (2) *strain*-theorieën; (3) controle-theorieën; (4) witteboordencriminaliteit en organisatiecriminaliteit; (5) neutralisatietechnieken; (6) gelegenheidstheorieën en de routine activiteiten-theorie; en (7) persoonlijkheidstheorieën. Het vierde punt valt hierbij wat uit de boot, omdat het niet zozeer verwijst naar een criminologische theorie, dan wel naar een criminaliteitsvorm. Ook al verwijst KOLTHOFF hier beknopt naar enkele criminologische verklaringen voor deze fenomenen, toch had deze bespreking misschien beter een andere plaats gekregen in het geheel. Voor elk van deze theorieën worden de centrale principes besproken alsook de kritieken erop. De mogelijkheden die deze theorieën bieden in het verklaren van organisatiegerelateerde misdragingen – wat toch de bedoeling van de bespreking is – worden vaak niet behandeld.

Uiteraard mag hierbij de context van dit boek, namelijk de neerslag van een uitgesproken inaugurele rede en de tijdsbeperving die hiervoor geldt, niet uit het oog verloren worden. Voorbeelden van toepassingen van de theorieën in het veld van organisatiegerelateerde misdragingen worden daarentegen wel aangestipt. Dit toont onmiddellijk aan dat ze zelden tot nooit gebruikt worden om deze specifieke criminaliteitsvormen te verklaren. Als achtste punt voegt KOLTHOFF eveneens enkele geïntegreerde theorieën toe. Hij benadrukt dat elk van de besproken theorieën zowel aanknopingspunten heeft als tekortkomingen. De integratie ervan is dan een interessante piste om ingewikkelde verschijningsvormen van corruptie te verklaren. Op het einde van de oratie blijkt dat de ontwikkeling van dergelijke geïntegreerde theorie KOLTHOFF's doelstelling is voor de komende jaren.

Het is in het derde hoofdstuk dat KOLTHOFF zijn originaliteit toont door te kijken naar de sociale psychologie en op een vernieuwde manier linken legt naar de criminologie. Binnen deze wetenschapstak worden niet zozeer theorieën gezocht die criminaliteit kunnen verklaren, het gaat eerder over een bespreking van enkele gekende experimenten en (minder gekende) historische feiten: (1) Milgrams gehoorzaamheidsexperimenten; (2) Arendts observatie dat Adolf EICHMANN als één van de verantwoordelijken voor de massamoord op de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog er 'ongelofelijk en beangstigend normaal' (p. 31) uitzag; (3) het Stanford prison-experiment onder leiding van Zimbardo; (4) het politie-reservebataljon nummer 101 dat tijdens de Tweede Wereldoorlog verantwoordelijk was voor een groot deel van de Holocaustslachtoffers; en (5) de misdragingen van enkele Amerikaanse soldaten in de Iraakse Abu Ghraib-gevangenis. De doelstelling van deze bespreking in het kader van de verklaring van integriteitsschendingen is in eerste instantie niet duidelijk: de link tussen corruptie en mensenrechtenschendingen of zelfs genocide is immers niet vanzelfsprekend. KOLTHOFF verduidelijkt achteraf dat hij wil aantonen dat de context waarin mensen zich bevinden als een situationeel aspect een enorme impact heeft op het gedrag dat ze stellen; dit kan soms belangrijker zijn dan individuele verklarende factoren. Zijn originaliteit zit in het doortrekken van deze vaststelling naar de bureaucratische organisatie van hedendaagse overheidsdiensten. Verschillende elementen uit deze structuur kunnen mogelijk bijdragen tot het in de hand werken van corruptief gedrag. Indien dit het geval is, pleit hij voor het aanpakken van deze elementen aan de hand van een integriteitsbeleid. Tegenwoordig is dergelijk beleid immers nog te veel gestoeld op de rationele keuzetheorie die mensen met en zonder aanleg voor ongewenst gedrag van elkaar onderscheidt, zonder aandacht te schenken aan de organisationele context. KOLTHOFF bekritiseert hierbij dat voornamelijk de lager gepositioneerde ambtenaren geviseerd worden binnen het integriteitsbeleid en dat topambtenaren en politici voorlopig de dans ontspringen.

Een antwoord op de centrale vraag naar katalysatoren is er niet gekomen. We weten nog niet waarom de ene ambtenaar zich niet integer gedraagt en een andere wel, terwijl beide in dezelfde context werken. KOLTHOFF erkent dit probleem in het vierde en laatste hoofdstuk, en geeft aan dat dit zijn doelstelling is voor het onderzoek dat hij de komende jaren zal verrichten. Hiermee compenseert hij ruimschoots de minder uitgebreide bespreking van de mogelijkheden die criminologische theorieën bieden voor de verklaring van integriteitsschendingen in het tweede hoofdstuk. Zijn centrale onderzoekshypothese luidt: 'Individuele factoren bepalen of iemand geneigd is tot organisatiegerelateerde misdragingen over te gaan, waarbij situationele en systeemfactoren als katalysator kunnen optreden' (p. 39). De contrahypothese luidt: 'Bij de vervulling van bepaalde situationele en systeemfactoren is het aannemelijk dat mensen tot organisatiegerelateerde misdragingen overgaan. Individuele factoren bepalen of iemand aan die omstandigheden weerstand kan bieden' (p. 39). De doelstelling is om theorieën uit de criminologie, sociale psychologie

en bestuurskunde te combineren tot een geïntegreerde theorie. Het staat vast dat dit een ambitieus plan is. In het verleden hebben immers verschillende auteurs geprobeerd individuele en situationele verklarende factoren te combineren in één 'algemene theorie'. Het probleem is echter dat deze auteurs zich beperken tot een gestructureerde opsomming van verklarende factoren, maar niet ingaan op causale mechanismen. Het zijn dus eerder empirische modellen dan theorieën (BRADY en HATCH, 1992). Met de theoretische onderbouw die KOLTHOFF voor ogen heeft, lijkt hij al niet in deze valkuil te trappen. Nu staat hij voor de moeilijke opdracht niet alleen een geïntegreerde theorie te construeren, maar bovenal een toetsbare geïntegreerde theorie.

Tot slot grijpt KOLTHOFF terug naar de titel en stelt zich de vraag of het frequent voorkomen van corruptie te wijten is aan moedwil, misverstand of onvermogen. Ten eerste betwijfelt hij of men moedwillig tot een organisatie toetreedt om corrupt te worden. De vele beleidsmatige initiatieven getuigen ten tweede dat ook misverstand niet aan de orde is. KOLTHOFF besluit hierbij, naar mijn aanvoelen terecht, dat het dan onvermogen moet zijn. Hij ziet dit op twee niveaus. Ten eerste het onvermogen van een individuele werknemer om weerstand te bieden aan een negatief werkklimaat. Ten tweede het onvermogen van 'het Systeem' om een positief werkklimaat te installeren.

Ook al telt het boek slechts 50 pagina's, de geïnteresseerde – maar luie lezer – kan eveneens de verkorte uitgesproken rede bekijken op YouTube onder de titel 'Moedwil, misverstand of onvermogen?'¹.

REFERENTIES

- BRADY, F., & HATCH, M. (1992). General causal models in business ethics: An essay in colliding research traditions. *Journal of Business Ethics*, 11(4), 307-315.
- VARDI, Y., & WEITZ, E. (2004). *Misbehavior in organizations. Theory, research, and management*. MahWah (New Jersey): Lawrence Erlbaum Associates.

¹ http://www.youtube.com/watch?v=D9QWW_cnEmo